

Entre arxivers i historiadors: rearxivant el passat

Anaclet Pons

Catedràtic i director del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de València. En els darrers anys s'ha dedicat a estudiar l'impacte de les noves tecnologies en la disciplina històrica.

ABSTRACT

The paper seeks to identify and examine recent changes in thinking and practice with regard to archives and historical understanding, and hence the relations between historians and archivists. Notably, it focuses on the mutations that affect the concepts of archive and document and sets the background to these changes. It concludes raising the issue of the future of archives, as subjects rather than places (of study, of conservation).

NATIONAL
ARCHIVES

Logotip dels *National Archives and Record Administration of USA.*

S'ha dit tantes vegades que avergonyeix repetir-ho, però cal afirmar una vegada més que la història es fa amb documents. Si potser convé reiterar-ho no és tant per a recordar el nucli dur de la disciplina com per a subratllar el fet que aquesta afirmació remet –entre d'altres coses– a l'existència de dues professions ben establertes, la de l'historiador i la de l'arxiver. Ambdues pràctiques, per descomptat, estan ben arrelades, però hem de reconèixer que la relació no ha estat fàcil ni equilibrada.

És sabut que la història, com a pràctica i professió, es va constituir reclamant-se com a ciència, on la preocupació fonamental era disposar d'un objecte empíric, els documents, i un mètode propi, neutral i objectiu, amb el qual es poguera esbrinar com van ocórrer coses. En bona mesura, el problema va quedar reduït a l'establiment d'aqueix mètode, com els títols de moltes obres clàssiques donen a entendre i com mostra també el nom que atorguem a aquella primera escola: metòdica. És el cas de la *Introducció als estudis històrics*, escrita per Charles Victor Langlois i Charles Seignobos, on es postulaven aquelles idees segons les quals la història es fa amb documents i el mètode històric consisteix a examinar-los per tal de poder determinar els fets passats. Respecte dels primers, el problema no era un altre que el de la falta d'inventaris descriptius i els índexs corresponents, el penós estat, en fi, de l'heurística, la qual cosa “supone en la práctica que no podemos saber salvo por casualidad si un documento existe o no. Los avances en historia dependen en gran parte de los progresos en la catalogación, hoy fragmentaria e imperfecta, de los documentos históricos. En esta cuestión no hay discrepancias”.

En aqueix sentit, aquells metòdics entenien que l'arxiver era una mera figura instrumental, culpable a més d'entendre la seua professionalització d'una manera equivocada, en haver-se dedicat al que no li corresponia –descobrir,

analitzar i publicar documents-, almenys en la mesura que aqueixa dedicació hauria retardat la catalogació dels documents històrics. La seua tasca, doncs, no podia ser una altra que la d'especialitzar-se a confeccionar catàlegs i índexs, cosa de la qual dependria el progrés de les ciències històriques.

Aquell plantejament dual va quallar en tots dos col·lectius. Un famós manual holandés de 1898, considerat durant moltes dècades l'autèntica Bíblia de l'arxiver, va contribuir a fixar les regles d'aquesta pràctica (els criteris de procedència i d'ordre, per exemple), però poc o no-res assenyalava a propòsit de l'avaluació i selecció documentals, almenys tal com ara entenem aquests termes. Alguna cosa semblant manifestava un dels tractats més cèlebres sobre el món dels arxius, el que va escriure Hilary Jenkinson a principis del segle XX. Allí s'establí que un bon arxiver és aquell que compleix gelosament amb el seu paper de simple custodi dels arxius públics, al que li està vedada qualsevol valoració d'allò conservat. El credo d'aquest guardià no era un altre que el de preservar les proves i ser garant de la inviolabilitat d'aquestes.

Els historiadors, per la seua banda, van continuar reiterant les queixes dels seus antecessors metòdics. Malgrat les crítiques que l'escola dels *Annales* els va dedicar en altres aspectes, Marc Bloch tampoc va concedir major protagonisme als arxivers, excepte com a instrument per a organitzar el coneixement del passat: “una de las tareas más difíciles del historiador consiste en juntar los documentos que piensa necesitar. No lo lograría sin la ayuda de guías diversas: inventarios de archivos o de bibliotecas, catálogos de museos, repertorios bibliográficos de todo tipo”. En aqueix sentit, entenia que els vestigis, allò a què tenim o no accés, la pèrdua o la conservació, depenien d'avatars històrics, de manera que no hi hauria solució “hasta que las sociedades no renuncien a confiar en sus propias tragedias para el cuidado de sus archivos y consientan organizar racionalmente, con su memoria, el conocimiento de sí mismas”. És a dir, no hi hauria més remei que assumir els atzars del destí, els que han volgut que hi resten determinades petjades sobre les quals construïrem el nostre relat, una assumptió que no li permetia comprendre el procés de selecció que inevitablement es produïa a l'arxiu. L'historiador emprava, doncs, allò que tenia a l'abast, allò que es conservava, sense ser conscient de fins a quin punt el que escrivia havia estat prèviament mediat pels propis arxivers.

Dit així, podem comprendre la raó per la qual no ha estat habitual que ni els uns ni els altres es detinguérem a pensar sobre la construcció dels arxius mateixos, malgrat la importància que té per al coneixement del passat. Els historiadors, per exemple, ens hem limitat a pensar-los com a simples repositoris documentals, com a reserves neutres de fets històrics, sense analitzar les decisions preses pels seus responsables. Així, en tant que hereus d'aquell positivisme, l'arxiu ha esdevingut el nostre fetitxe particular, lligat a l'ideal d'objectivitat, convertit en un dipòsit dels nostres desitjos, els de trobar la veritat, de dir-la i de dominar el coneixement del passat, per a donar així un sentit ferri al nostre quefer. A canvi, hem enfosquit el paper exercit pel seu guardià.

Ara bé, aqueix model ha patit una transformació radical en les últimes dècades, atès que va començar a mostrar badalls impossibles de taponar. Podríem dir que va servir, o que almenys va resultar funcional, mentre les característiques essencials dels documents es van mantenir, però que va arribar un moment en què les alteracions sofertes ja no ho van fer possible. Dos han estat els elements més pertorbadors, l'abundància i la desmaterialització, i tots dos han acabat per ser indissociables.

Podria dir-se en termes generals que, més enllà de la major o menor escassetat de les fonts disponibles, el segle XX ha suposat un enorme augment del volum de documentació, cosa que podríem associar als diversos conflictes que es van viure en aquesta centúria. Ara bé, aqueixa abundància inicial no va suposar cap problema, atès que el problema que plantejava era en tot cas el del'emmagatzemament, així com els diversos problemes tècnics i procedimentals associats. No va succeir el mateix quan l'abundància va derivar no tant d'una major conservació quant del canvi dels suports. En efecte, la raó que l'arxiu i el document hagen mutat de la forma que ho han fet es deu a què el suport ha variat, al fet que el document no està necessàriament lligat a un suport físic, cosa que permet a més reproduir-lo o modificar-lo indefinidament. En realitat, allò que ara veiem o tenim és una representació digital a partir de la qual l'objecte pot fer-se visible de diverses maneres. Atesa aqueixa facilitat, assistim a una producció contínua de documents de tot tipus.

Què suposa tot açò? En primer lloc, si una propietat bàsica del document tradicional era la condició de fix i estable, ara és la de fluid, amb pèrdua de la immutabilitat. És més, podríem dir que és més estable l'artefacte reproductor i més fluida, efímera, la informació guardada que processa. En segon terme, canvia també i per les mateixes raons, l'emissor. Si abans era el poder, mitjançant els actes administratius i de control, o determinades institucions de la societat civil, els que documentaven, ara hi ha una presència constant de qualsevol "jo", la possibilitat que el ciutadà comú s'expresse, fins i tot que arxive. Açò acaba afectant la qüestió de què és ara una font i com es genera, amb el consegüent corollari de saber què i com es conserva. I afecta així mateix als caràcters i les funcions, que abans podíem qualificar clarament de "nacionals" i que ara queden descentrats. En tercer lloc, pel fet que l'arxiu ha de conservar documents generats digitalment, o digitalitzar els que no ho van ser, es converteix voluntàriament o involuntàriament en un banc de dades d'informacions immaterials.

És per aquest motiu que es veu afectada aquella eina que els nostres precursors tant anhelaven, la de l'assistent (fitxes, inventaris, catàlegs). En efecte, aquell utensili tan capital no té correspondència en els arxius digitals contemporanis. No només perquè l'arxiver és incapaç de revisar i descriure detalladament els documents actuals -milers o milions de correus electrònics i altres documents digitals-, de manera que tampoc pot sintetitzar la informació emmagatzemada d'una manera clara, reconscible i ordenada en el sentit clàssic. Sinó sobretot perquè ja no hi ha procediments d'indexació semblants ni registre general, ni capacitat de recordar de forma única i prescrita, ni tancament, entre altres raons perquè les bases de dades es renoven contínuament de moltes formes i, més que llegir els documents, tot està llest per a recalculer dades. I paradoxalment l'accés és més simple, molt més senzill, gràcies als motors de recerca, encara que aqueix recurs (mnemotècnic) no funcione com el catàleg, perquè *rearxiva*, ja que cada exploració -atzarosa i no lineal- produeix activament un arxiu sempre particular, per a cada nou usuari o per a cada nova consulta.

Tot això sense oblidar que la naturalesa canviant de la documentació fa que els usuaris, fins i tot els historiadors en primer terme, desafien la naturalesa tradicional de l'arxiu. És a dir, aqueixa facilitat d'accés ha canviat la manera que tenim de veure aqueixa institució, que ara ha de plegar-se als nostres

interessos. En èpoques prèvies, l'investigador podia crear el seu propi arxiu, particular i circumscrit a les exigències de la seua monografia. Ara, són les pròpies màquines les que els creen a diari, en permetre buscar ràpidament i amb criteris variables. De fet, reaxivar allò disponible fa que qualsevol interès o les pròpies modes historiogràfiques creen o determinen l'arxiu: en lloc de l'arxiu nacional, d'altres dedicats a l'esclavitud, a la memòria, a les dones, a determinats grups ètnics, segons les necessitats canviants d'un grup particular d'estudiosos. De manera que podria dir-se que l'arxiu es transforma de font en matèria, de magatzem inqüestionable d'una història que espera ser trobada, a lloc controvertit per a la formació de la identitat i de la memòria.

Malgrat tot l'anterior, als historiadors i als arxivadors ens ha costat assumir aqueixa nova realitat i reflexionar sobre ella, potser més als primers que als segons, encara que aquests en general encara segueixen lògicament obsessionats per cuidar el producte i aqueixa obsessió no sempre els permet d'atendre al procés *d'arxivador l'arxiu*. De fet, va ser Foucault qui primer ens va permetre intuir la nova episteme en revisar la genealogia de l'arxiu: "La conservació, cada vez más completa, de lo escrito, la instauración de archivos, su clasificación, la reorganización de las bibliotecas, el establecimiento de catálogos, de registros, de inventarios, representan, a finales de la época clásica, más que una nueva sensibilidad con respecto al tiempo, a su pasado, al espesor de la historia, una manera de introducir en el lenguaje ya depositado y en las huellas que ha dejado un orden que es del mismo tipo que el que se estableció entre los vivientes. Y en este tiempo clasificado, en este devenir cuadrículado y espacializado emprenderán los historiadores del siglo XIX la tarea de escribir una historia finalmente "verdadera" —es decir, liberada de la racionalidad clásica, de su ordenamiento y de su teodicea, restituida a la violencia irruptora del tiempo". Una idea que, amb el temps, seria represa per Jacques Derrida, per a qui l'arxiu acaba determinant l'arxivable, perquè "la archivación produce, tanto como registra, el acontecimiento. Esta es también nuestra experiencia política de los media llamados de información."

No és estrany, doncs, que aquests hagen sigut els referents sobre els quals s'ha construït l'arxivística "postmoderna", la més atenta a aqueixos canvis. Des d'aquesta perspectiva, l'arxivador ja no pot ser vist com un simple guardià, perquè més que custodiar arxius, els fa, és un mediador actiu en la formació de la memòria col·lectiva de la societat, atent a les demandes dels historiadors

i de la ciutadania en general. I és conscient, a més, que l'Estat – a través dels seus sistemes d'arxivament- ja no disposa del monopoli sobre allò que es recorda i allò que s'oblida, sinó que això ha passat a altres llocs, físics o virtuals, on es gestiona la memòria.

Per aqueixa i per les altres raons esbossades, una de les conseqüències més significatives és la pèrdua d'aquella condició de fetitxe que tenia l'arxiu, en el doble sentit de què parlava Derrida, quant a lloc físic, històric o ontològic que ens remet a l'originari i quant a espai concret, a la residència dels que manen. Avui, aqueix lloc ni posseeix el privilegi que se li conferia ni és necessàriament un lloc físic, de manera que l'aura de la investigació en l'arxiu també acaba deteriorada. Hi ha tal abundància de fonts i tan diverses que molts estudiosos es guien i es guiaran per la facilitat d'accés, sense que les preguntes sobre l'autenticitat/originalitat dels documents digitals tinguen una resposta clara. I, en aqueix context, determinats arxius (la pròpia xarxa -internet- o en general els anglosaxons) assoleixen i assoliran un paper encara més significatiu, amb el que tot açò significa per a la memòria de les societats, per a la clàssica monografia basada en fonts i per a certes perspectives historiogràfiques.

A més, aquest esvaïment de l'arxiu-fetitxe afecta igualment el document. Si Walter Benjamin havia predit que la reproducció massiva implicava que l'aura de l'objecte en qüestió trontollava, ara és inexistent, perquè la font digital no remet a un original irrepètible, sinó que és una forma de evocar el material en què aquesta aura migra en cada reproducció. I en no existir un original, l'autenticitat resulta problemàtica: provoca un trasbals de primer ordre, perquè se'n trastoca l'essència, tot allò que conservava l'original en tant que tradició, des de la materialitat fins al caràcter de testimoni històric. I en no existir un original, al capdavant tampoc existeix el ritual que l'acompanyava, relacionat en bona mesura amb la qualitat sensorial (tàctil, però no només) de les fonts.

I malgrat tot necessitem els arxius, demandem igualment les seues funcions de conservació i acreditació, encara que no sabem com abordar l'actual profusió d'informacions. Com diria una vegada més Derrida, estem obsessionats amb l'arxiu, pel que suposa per a la investigació històrica i perquè satisfà una necessitat humana emocional, la de la nostàlgia i l'anhel de les coses que podem trobar-hi, per a ser capaços de recordar i reviure aqueixos moments i converses en un punt posterior en el temps.

Això vol dir que, encara que l'horitzó siga imprevisible, historiadors i arxivers, arxivers i historiadors, haurem de reflexionar mancomunadament sobre com crear i usar els nous arxius digitals, perquè d'açò dependrà la manera de registrar i de comprendre el passat. No importa si ens trobarem amb dos models diferents, l'analògic i el digital, el que compta és que, siga com siga, estudiar el present ens exigirà captar les pràctiques digitals que fan possible els documents que ens envolten, perquè la seua lògica ja no és la tradicional. És sobre totes aquestes qüestions sobre les que hem de reflexionar.